

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-22>

УДК 331.109:316.48

ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ КОНФЛІКТІВ В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

RESEARCH OF SOCIAL AND LABOR CONFLICTS IN THE CONTEXT OF THE THEORY OF HUMAN DEVELOPMENT

Назаров Нікіта Костянтинович

кандидат економічних наук, доцент,

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8762-2248>

Nazarov Nikita

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

Стаття присвячена актуальним питанням дослідження передумов та наслідків соціально-трудо­вих конфліктів на засадах інструментарію теорії людського розвитку. Проаналізовано існуючі методики аналізу соціально-трудо­вих відносин та прогнозування трудо­вих конфліктів та систематизовано вимоги до системи оцінювання. Висунуто гіпотезу про можливість застосування методичного апарату оцінювання індексу людського розвитку до аналізу стану та прояву соціально-трудо­вих конфліктів на макро-, мезо-, та макрорівнях. Досліджено світовий досвід організації процедур оцінювання людського розвитку за програмою ООН. Запропо­новано систему показників оцінювання передумов та стану соціально-трудо­вих конфліктів на основі індексу людського розвитку за складовими здоров'я, освіти, добробуту.

Ключові слова: соціально-трудо­ві конфлікти, методики оцінювання, макрорівень, мезорівень, мікрорівень, особистісний рівень, індекс людського розвитку, система показників.

The article is devoted to topical issues of research and evaluation of the prerequisites and consequences of social and labor conflicts based on the tools of the theory of human development. In previous studies of conflict theory, insufficient attention was paid to the category of work, as well as the role of the individual in social and labor relations. There is also a purely theoretical consideration of the theory of conflict, without the involvement of quantitative assessment systems of the state, prerequisites and consequences of conflicts. The existing methods of analyzing social and labor relations and predicting labor conflicts were analyzed, and the requirements for the evaluation system were systematized. Creating a system of indicators that would meet the requirements of objectivity, computability, comprehensiveness, reliability and validity remains a significant problem. Today, the system of assessing the state and conditions of human functioning based on the theory of human development has become widespread. Human development is defined as the process of growth of human capabilities, which is ensured by political freedom, human rights, social respect for the individual. Methodical approaches to the assessment of human development, represented by the international method of measuring human development – the Human Development Index. The world experience of organizing human development evaluation procedures according to the UN program was studied. A hypothesis has been put forward about the possibility of applying the methodological apparatus for evaluating the human development index to the analysis of the state and manifestation of social and labor conflicts at the macro-, meso-, and macro levels. The main idea is that through indicators of human development (health, education, well-being), through their positive or negative dynamics, it is possible to determine the satisfactory or unsatisfactory state of the quality of life in countries, regions, and enterprises, which determines the probability of occurrence (non-occurrence) of conflicts. The world experience of organizing human development assessment procedures under the UN program was studied. A system of indicators for evaluating the preconditions of social and labor conflicts is proposed based on the human development index based on the parameters of health, education, and well-being. The presented evaluation method can be proposed as a toolkit for comparison of theory and practice of the study of the prerequisites, state, development and prevention of social and labor conflicts, which provides verification of the adequacy and validity of the conflict paradigm.

Keywords: social and labor conflicts, evaluation methods, macro level, meso level, micro level, personal level, human development index, indicator system.

Постановка проблеми. Сучасний підхід у трудовій економіці до вивчення конфліктів полягає в визнанні факту, що соціально-трудова конфлікт – це форма соціально-трудова відносин (поряд із патерналізмом, соціальним партнерством, солідарністю та субсидіарністю), викликана протиріччями у сфері праці. Тому соціально-трудова конфлікти мають особливий статус, який стоєть усіх рівнів соціально-економічного розвитку. Однією з основних проблем у дослідженні соціально-трудова конфліктів є формування методологічного інструментарію їх оцінювання з урахуванням багаторівневості прояву конфліктів, які розповсюджуються з макрорівня до особистісного та у зворотному напрямі. Існує декілька фрагментарних якісних та кількісних методик оцінювання, які охоплюють певний економічний рівень та певну галузь, але усі вони не враховують глибокі фактори та прояви конфліктів, їх розповсюдження, наслідки, та можливості попередження. Саме створенню універсального інструментарію дослідження соціально-трудова конфліктів має бути приділена увага у науковому пошуку вчених-економістів, спираючись на кращі практики та соціально-економічну статистику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження генезису історичного розвитку показало, що першу спробу раціонального осмислення природи соціально-трудова конфліктів зробили давньогрецький філософ Анаксимандр (610–546 рр. до н.е.) та античний філософ Геракліт (540–480 рр. до н.е.). Ідеї Геракліта про боротьбу як основу всіх речей, та його спробу обґрунтувати позитивну роль боротьби в процесі суспільного розвитку продовжив інший філософ-матеріаліст Епікур (341–270 рр. до н.е.) [1].

Вважають, що термін «соціально-трудова конфлікт» у науковий обіг запровадив німецький соціолог Георг Зіммель (1858–1918 рр.). Він розглядав еволюцію форм соціального життя людей, відводячи особливу роль конфлікту серед таких стійких проявів соціальної взаємодії, як авторитет, договір, підпорядкування, співробітництво.

Німецький соціолог Ральф Дарендорф (1929–2009 рр.) у концепції конфліктного розвитку суспільства припустив, що будь-який елемент соціальної системи певною мірою дезорганізує роботу всієї системи [2].

Р. Дарендорф вважав, що безконфліктне суспільство в принципі неможливе, але люди здатні керувати конфліктами та попереджати

соціальні потрясіння. Американський соціолог Льюїс А. Козер (1913-2003 рр.), один із основоположників функціональної модифікації теорії соціального конфлікту трактував його на відміну від Р. Дарендорфа як фактор соціального розвитку та згуртування [3].

Українські науковці Ємельяненко Л. М., Петюх В. М., Торгова Л. В., Гриненко А. М. дають наступні визначення соціального та соціально-трудова конфлікту. «Соціальний конфлікт – це вища стадія розвитку суперечностей у системі стосунків людей, соціальних груп, соціальних інститутів суспільства, яка характеризується максимальним підсиленням протилежних тенденцій та інтересів у поведінці індивідів і соціальних спільнот і супроводжується їх конфронтацією й боротьбою» [4, с. 284].

Таким чином минулі та сучасні дослідження доводять, що була сформована загальна теорія конфліктології, до неї входили окремі теорії конфліктів: конфліктна соціологія Р. Коллінза, соціологія соціальних конфліктів Л. Крісберга, концепція позитивно-функціонального конфлікту Л. Коузера, конфліктна модель суспільства Р. Дарендорфа.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У більшості наукових досліджень під поняттям «соціальний конфлікт» розуміють в основному прояв так званих антагоністичних протиріч, як, наприклад, класова боротьба, національно-визвольний рух, соціальні революції і т. д. Якщо мова йде про суто трудовий конфлікт, то предметами конфлікту є, як правило, такі: умови праці: безпека; розподілу ресурсів, зокрема заробітної плати, прибутку; участь працівників в управлінні капіталом; невиконання колективних договорів, угод. Соціально-трудова конфлікт пов'язаний з політичною та економічною ситуацією в країні, бо, починаючи з економічних вимог, невдоволені верстви населення далі вдаються до політичних. Погоджуючись з цими визначеннями, слід зауважити, що в них недостатньо уваги приділено категорії праці, а також ролі людини, як особистості, в соціально-трудова відносинах. І головним недоліком є суто теоретичний розгляд теорії конфлікту, без залучення систем кількісного оцінювання стану, передумов, наслідків конфліктів. Слід також зауважити, що більшість наукових праць, присвячених конфліктам стосуються сфер психології, соціології, права. Тож в статті пропонується погляд економіста до оцінювання передумов та наслідків особливого типу конфлікту – соціально-економічного.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження передумов та наслідків соціально-трудова конфліктів на засадах інструментарію теорії людського розвитку та обґрунтування системи показників оцінювання стану соціально-трудова конфліктів на основі індексу людського розвитку за параметрами здоров'я, освіта, добробут.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціально-трудова конфлікти класифікуються, виходячи з особливостей складу та кількості сторін, що беруть участь у протисторстві, залежно від причин, джерел, змісту, ступеня гостроти, інтенсивності, тривалості, наявності або відсутності антагоністичних протиріч, функціональних наслідків та інших підстав [5]. Розглядаючи існуючі типології конфліктів слід вказати на те, що прояви та динаміка розгортання конфліктних ситуацій проявляється на усіх рівнях суспільного життя і, як наслідок, потребує оцінювання, аналізу, попередження та розв'язання конфліктів в залежності від економічного рівня.

Важливою, і досі не вирішеною проблемою сучасної конфліктології, є оцінювання передумов, стану конфліктності, наслідків дії конфліктів. До формалізації оцінювання залучалися теорії ігор, теорії оптимізації, теорії прийняття рішень, математичної статистики. Але суттєвим питанням залишається створення системи показників, які б відповідали вимогам об'єктивності, обчислювальності, всеохоплення, достовірності та обґрунтованості.

Спробою створити систему показників оцінювання стану конфліктності було затвердження «Методики аналізу соціально-економічних і соціально-трудова відносин та прогнозування колективних трудових спорів (конфліктів)» Національної служби посередництва і примирення (наказ від 27.06.2000 N 50) [6]. В цій методиці предметом аналізу при прогнозуванні є система соціально-економічних показників та соціальних факторів, що визначають стан соціально-трудова відносин у конкретному підприємстві, об'єднанні, галузі. Це звужує сутність соціально-трудова конфлікту до суто трудового, обмежуючи його в рамках одного підприємства. Метою прогнозування колективних трудових спорів (конфліктів) визначено моделювання майбутньої ситуації і можливих проблем у соціально-трудова відносинах, що має бути орієнтиром для своєчасного врегулювання розбіжностей між сторонами соціально-трудова відносин, вироблення висновків та рекомендацій Націо-

нальної служби посередництва і примирення для зацікавлених органів, установ, організацій [7]. Розглядаючи більш широке визначення соціально-трудова конфлікту, можна стверджувати, що методика оцінювання, запропонована НСПП не поширюється на мезо та макрорівні, а також не розглядає можливим джерелом конфлікту внутріособистісні стани та стосунки в колективі.

Слід відзначити, що серед найпопулярніших підходів до оцінювання складних, важко формалізованих процесів (у тому числі й процесу людського розвитку) у світовій практиці використовують єдиний показник (інтегральний індикатор, або «композиційний» індекс). Для підтвердження думки про важливість і популярність використання такого показника звернемося до досліджень Л. Янга щодо феноменального зростання кількості розроблених інтегральних індикаторів, які використовуються для комплексного оцінювання країн за економічними, соціальними, екологічними, політичними та іншими критеріями. Науковець нарахував та детально проаналізував 101 показник, що характеризує стан добробуту й рівень розвитку [8].

Більшість міжнародних організацій (ООН, Світовий банк, Міжнародний валютний фонд та ін.) постійно працює над розробленням інтегральних індикаторів у різних сферах розвитку суспільства. На нашу думку, цінність проведення такої роботи полягає не лише у ранжуванні країн та їх порівнянні на єдиній шкалі оцінки, а й наприклад, у визначенні високих результатів країн за відповідним напрямом оцінки, вивчення їх досвіду у досягненні високих результатів з метою перейняття.

На сьогодні широкого розповсюдження набула система оцінювання стану та умов функціонування людства на основі теорії людського розвитку. Людський розвиток визначається як процес зростання людських можливостей, що забезпечується політичною свободою, правами людини, суспільною повагою до особистості [9; 10]. Концепція людського розвитку, яка виникла на базі теорії людського капіталу, виходить з визнання первинності розвитку людини, з того, що економіка та виробництво існують заради розвитку людей, а не люди — заради розвитку економіки та виробництва [11; 12]. Концептуальний підхід до людського розвитку був розроблений на основі наукових теорій групою експертів Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН). З того часу (1990 р.) все-

вітні Доповіді про розвиток людини стали щорічними.

Методичні підходи до оцінювання людського розвитку, представлені міжнародною методикою вимірювання людського розвитку – Індексом людського розвитку (далі – ІЛР). Уперше ІЛР запропонований фахівцями ПРООН у 1991 р. Розроблений індекс призначений для порівняння рівня людського розвитку між країнами, визначаючи місце кожної держави на єдиній світовій шкалі. ІЛР є сумарним показником розвитку людини, який відображає середній рівень досягнень країни за трьома базовими вимірами (складовими) людського розвитку [13],

Безперечно, розроблений фахівцями ПРООН підхід до вимірювання людського розвитку дав потужний поштовх дослідженням у напрямку удосконалення, наповнення новими характеристиками, переосмислення, а також розроблення нових підходів і методик вимірювання людського розвитку на регіональному рівні [13; 14]. Подальші ґрунтовні дослідження у напрямку розроблення національного методичного підходу проводились ученими Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи Національної академії наук України (далі – ІДСД імені М. В. Птухи НАН України) під керівництвом Е. М. Лібанової. В основі методичного підходу закладено інтегральний Регіональний індекс людського розвитку, результати розрахунку якого дозволяють встановлювати й порівнювати рівень людського розвитку регіонів України.

Розглянуті методики оцінювання характеризуються доведеністю результату на основі статистичних даних, які надаються службами статистики країн, регіонів, підприємств за підтримки відповідних міністерств та департаментів. Це підтверджує гіпотезу про можливість застосування цих методик до визначення стану та прояву соціально-трудова конфліктів на макро-, мезо-, та макрорівнях.

Враховуючи те, що концепція людського розвитку створювалася ПРООН саме для вирішення завдань сприяння людському розвитку у широкому масштабі, а також те, що ресурсно-функціональні складові аналітичного забезпечення оцінювання є достатньо розвинутими і кількісно вимірюваними, можна підтвердити гіпотезу щодо застосування методології оцінювання людського розвитку до проблеми оцінювання передумов та загрози виникнення соціально-трудова конфліктів. Основна ідея полягає в тому, що через показники людського розвитку, через їх пози-

тивну, або негативну динаміку можна визначити задовільний, або незадовільний стан якості життя в країнах, регіонах, на підприємствах, що обумовлює ймовірність виникнення (не виникнення) конфліктів.

Показниками людського розвитку є три чинники, які відображають ключові можливості у забезпеченні всього процесу людського розвитку: прожити довге й здорове життя (вимір – довголіття); набути, розширювати й оновлювати знання (вимір – освіченість); мати доступ до засобів існування, що забезпечують гідний рівень життя (вимір – матеріальний рівень життя). Методологія розрахунку індексу людського розвитку ПРООН ґрунтується на мінімальному наборі показників, за якими можна зібрати достовірні порівнянні дані в усіх країнах світу [15; 16].

В загальному вигляді індекс людського розвитку розраховується за формулою простої середньої арифметичної індексу тривалості життя, індексу рівня освіченості та індексу скоригованого реального ВВП на душу населення:

$$ІЛР(НДІ) = \frac{I_{life} + I_{educ} + I_{inc}}{3},$$

де ІЛР(НДІ) – інтегральний показник людського розвитку;

I_{life} – індекс тривалості життя;

I_{educ} – індекс рівня освіченості;

I_{inc} – індекс скоригованого реального ВВП.

Показник ІЛР для кожної країни свідчить про те, скільки ще належить зробити цій країні для досягнення певних визначених цілей: середньої тривалості життя 85 років, повної грамотності населення і суцільного охоплення навчанням молоді, та рівня середньорічних доходів на душу населення у розмірі 40 000 доларів за паритетом купівельної спроможності національної валюти. Наближення значення ІЛР до одиниці означає подальшу ступінь наближення країни до досягнення цілей підвищення рівня людського розвитку.

На нинішньому етапі розвитку людського суспільства перед країнами ставляться цілі досягнення таких показників:

- підвищення середньої тривалості життя до 85 років;
- доступність отримання освіти і забезпечення гідного рівня доходів;
- зниження рівня бідності до 5%;
- зниження рівня безробіття до 2%.

Спеціалістами Держкомстату разом із членами Ради з вивчення продуктивних сил НАН України розроблена національна методика

Таблиця 1

Система показників оцінювання передумов соціально-трудо­вих конфліктів на основі індексу людського розвитку

	Показники індексу людського розвитку		
	Здоров'я	Освіта	Добробут
Рівні прояву СТК	Z11 – Очікувана тривалість життя при народженні	O11 – Середня тривалість навчання у школі O12 – Очікувана тривалість навчання у школі	D11 – Валовий національний дохід на душу населення (в дол. США по ПКС)
	Z21 – Середня тривалість життя при народженні	O21 – Дошкільна освіта (рівень охоплення дошкільною освітою дітей віком 3–4 р.)	D21 – Середній рівень добробуту (сукупних доходів) людини
	Z22 – Рівень смертності внаслідок онкологічних та серцево-судинних захворювань	O22 – Рівень якості середньої освіти (результати іспитів у середній школі (лише з математики та природничих наук))	
Мікрорівень	Z31 – кількість лікарняних	O31 – освіта персоналу	D31 – середня заробітна плата на підприємстві
Особистісний рівень	Z41 – коефіцієнт відчуття фізичного та психічного здоров'я (персонального самопочуття)	O41 – коефіцієнт самоосвіти O46 – рівень задоволеності кар'єрним зростанням	D41 – коефіцієнт відчуття благополуччя D42 – рівень задоволення індивідуальних потреб

вимірювання регіональних рівнів людського розвитку [12]. Цю методику було затверджено Спільною Постановою Колегії Держкомстату України та Президії НАН України, згідно якої у практику роботи органів державної статистики запроваджені щорічні розрахунки інтегральних показників людського розвитку.

Розглянуті методики оцінювання людського розвитку дозволяють узагальнити показники індексу людського розвитку за соціально-економічними рівнями, а також висунути гіпотезу щодо застосування визначених груп показників (здоров'я, освіта, добробут) для макрорівня та особистісного рівня у якості індикаторів передумов та стану конфліктів на цих рівнях. Узагальнена Система показників оцінювання інтегральних показників передумов соціально-трудо­вих конфліктів на основі індексу людського розвитку представлена у таблиці 1.

Висновки. Проведений аналіз дозволив сформу­вати цілісну концептуальну модель дослідження соціально-трудо­вих конфліктів на основі модифікованих показників індексу людського розвитку. Представлена модель може бути запропонована як інструментарій співставлення теорії і практики дослідження передумов, стану, розвитку та попередження СТК, що забезпечую перевірку адекватності та обґрунтованості конфліктологічної парадигми. Множину модифікованих показників оцінювання людського розвитку угруповано за наступними параметрами: добробут, здоров'я та освіта, визначеними за економічними рівнями. Перевірка дієвості інструментарію проявляється у забезпеченні формування єдиної методологічної та методичної основи для оцінювання СТК на всіх соціально-економічних рівнях, що буде розглянуто у подальших дослідженнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Chen, G-M. Cross-Cultural Conflict Management in an Age of Globalisation. *Pertanika Journal of Social Sciences and Humanities*. 2012. № 20 (4). P. 1287–1298.

2. Darendorf R. *Class and Class Conflict in Industrial Society*. Stanford : Stanford Univ. Press. 1965. 350 p.
3. Coser, L. *The Functions of Social Conflict*. New York: The Free Press, 1956. 320 p.
4. Ємельяненко Л.М., Петюх В.М., Торгова Л.В., Гриненко А.М. *Конфліктологія : навч. посіб.* Київ : КНЕУ. 2003. 315 с.
5. Siregar, I., Zulkarnain. The Relationship between Conflict and Social Change in the Perspective of Expert Theory: A Literature Review. *International Journal of Arts and Humanities Studies*. 2022. № 2(1). P. 09–16.
6. Методика аналізу соціально-економічних і соціально-трудо­вих відносин та прогнозування колективних трудових спорів (конфліктів). URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/mus453?an=12&ed=2003_09_03 (дата звернення: 02.02.2023).
7. Інформація про результати діяльності Національної служби посередництва і примирення за 2021 рік. *Бюлетень Національної служби посередництва та примирення*. URL: <https://nspp.gov.ua/home/struktura-nspp-5> (дата звернення: 05.01.2023).
8. Yang L. An Inventory of Composite Measures of Human Progress, Technical Report. 2014. UNDP. URL: <https://hdr.undp.org/content/inventory-composite-measures-human-progress>.
9. Стрижак О. О. Теоретичні основи дослідження інституціонального середовища людського розвитку. *Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського*. 2016. Випуск 4 (99). С. 116–123.
10. Макарова О. В. Вимірювання людського розвитку в регіонах України: методологічні аспекти та оцінка результатів. *Економіка України*. 2015. № 3. С. 41–53.
11. Іващенко Т. Ю. Індекс сталого людського розвитку: методика і практика дослідження. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2014. Вип. 118. ЧІІ. С. 161–169.
12. Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект (колективна монографія) / за ред. Е. М. Лібанової ; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Київ, 2015. 356 с.
13. Human Development Report 2021-22. Uncertain Times, Unsettled Lives: Shaping our Future in a Transforming World. Posted On: September 08, 2022 URL: <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2021-22> (дата звернення: 20.11.2022).
14. Методика вимірювання регіонального людського розвитку. Київ, 2012. URL: https://idss.org.ua/ukr_index/Methodika_ua.pdf (дата звернення: 02.01.2023).
15. Nazarova G., Volikov V., Demianenko A. Modification of the human development index in Ukraine in the regional aspect. *Web of Conferences*. 2019. 67. 06037. DOI: <https://doi.org/10.1051/shsconf/20196706037>.
16. Саричев В. І., Єлісеєва Г. Ю. Індекс людського розвитку: проблеми вимірювання на національному та світовому рівнях. *Бізнес Інформ*. 2014. № 2. С. 220–227.

REFERENCES:

1. Chen, G-M. (2012) Cross-Cultural Conflict Management in an Age of Globalisation. *Pertanika Journal of Social Sciences and Humanities*. № 20 (4). P. 1287–1298. ISSN: 0128-7702.
2. Darendorf R. (1965) *Class and Class Conflict in Industrial Society*. Stanford: Stanford Univ. Press. 350 p.
3. Coser, L. (1956) *The Functions of Social Conflict*. New York: The Free Press. 320 p.
4. Iemelianenko L. M., Petiukh V. M., Torhova L. V., Hrynenko A. M. (2003) *Konfliktolohiia: navch. posib*. Kyiv: KNEU. 315 p. [in Ukrainian]
5. Siregar, I., Zulkarnain (2022) The Relationship between Conflict and Social Change in the Perspective of Expert Theory: A Literature Review. *International Journal of Arts and Humanities Studies*. № 2(1). P. 09–16. DOI: <https://doi.org/10.32996/bjahs>.
6. Metodyka analizu sotsialno-ekonomichnykh i sotsialno-trudovykh vidnosyn ta prohnozuvannia kolektyvnykh trudovykh sporiv (konfliktiv). Available at: https://ips.ligazakon.net/document/view/mus453?an=12&ed=2003_09_03 (accessed 02.02.2023).
7. Informatsiia pro rezultaty diialnosti Natsionalnoi sluzhby poserednytstva i prymyrennia za 2021 rik. *Biuletten Natsionalnoi sluzhby poserednytstva ta prymyrennia*. Available at: <https://nspp.gov.ua/home/struktura-nspp-5> (accessed: 05.01.2023). [in Ukrainian]
8. Yang L. An Inventory of Composite Measures of Human Progress, *Technical Report*. 2014. UNDP. Available at: <https://hdr.undp.org/content/inventory-composite-measures-human-progress>.
9. Stryzhak O. O. (2016) Teoretychni osnovy doslidzhennia instytutsionalnogo seredovishcha liudskoho rozvytku. *Visnyk KrNU imeni Mykhaila Ostrohradskoho*. Vypusk 4(99). P. 116–123. [in Ukrainian]
10. Makarova O. V. (2015) Vymiriuvannia liudskoho rozvytku v rehionakh Ukrainy: metodolohichni aspekty ta otsinka rezultativ. *Ekonomika Ukrainy*. № 3. P. 41–53. [in Ukrainian]

11. Ivashchenko T. Yu. (2014) Indeks staloho liudskoho rozvytku: metodyka i praktyka doslidzhennia. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*. Vyp. 118. ChII. P. 161–169. [in Ukrainian]
12. Liudskiy rozvytok v Ukraini. *Modernizatsiia sotsialnoi polityky: rehionalnyi aspekt (kolektyvna monohrafiia)* / za red. E. M. Libanovoi ; In-t demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M. V. Ptukhy NAN Ukrainy. K., 2015. 356 p. [in Ukrainian]
13. Human Development Report 2021-22. Uncertain Times, Unsettled Lives: Shaping our Future in a Transforming World. Posted On: September 08, 2022. Available at: <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2021-22> (accessed: 20.11.2022).
14. Metodyka vymiriuvannia rehionalnoho liudskoho rozvytku. Kyiv, 2012. Available at: https://idss.org.ua/ukr_index/Methodika_ua.pdf (accessed: 02.02.2023).
15. Nazarova G., Volikov V., Demianenko A. (2019) Modification of the human development index in Ukraine in the regional aspect. *Web of Conferences*. 67. 06037. DOI: <https://doi.org/10.1051/shsconf/20196706037>
16. Sarychev V. I., Yelisieieva H. Yu. (2014) Indeks liudskoho rozvytku: problemy vymiriuvannia na natsionalnomu ta svitovomu rivniakh. *Biznes Inform*. № 2. P. 220–227. [in Ukrainian]